

Απογραφές

Ο ορισμός της απογραφής

Ως απογραφή πληθυσμού ορίζεται το σύνολο των διοικητικών ενεργειών και χειρισμών που έχουν ως σκοπό τη συγκέντρωση στατιστικών πληροφοριών αναφορικά με το μέγεθος και τα χαρακτηριστικά (δημογραφικά, οικονομικά, κοινωνικά, οικιστικά) του πληθυσμού ενός γεωγραφικού χώρου **σε δεδομένο χρόνο** (παρόλα αυτά, στα ερωτηματολόγια των απογραφών, μπορούν να τεθούν και ερωτήσεις που αναφέρονται και στο παρελθόν). Η απογραφή προϋποθέτει την καθολική και ταυτόχρονη καταγραφή όλων όσων βρίσκονται κατά την ημέρα της διεξαγωγής της σε έναν οριοθετημένο γεωγραφικό χώρο, που συνήθως είναι η εθνική επικράτεια και οι διοικητικές της υποδιαιρέσεις. Η συμπαράθεση και συγκριτική μελέτη των αποτελεσμάτων διαδοχικών απογραφών αποκαλύπτει τις ιστορικές τάσεις των δομών και χαρακτηριστικών του πληθυσμού.

Οι απογραφές πληθυσμού στη Ελλάδα

Απογραφές με τη σύγχρονη έννοια του όρου άρχισαν να πραγματοποιούνται σε μερικές ευρωπαϊκές χώρες ήδη από τον 18ο αιώνα και γενικεύθηκαν τον 19ο αιώνα. Στην Ελλάδα, έχουν μέχρι σήμερα πραγματοποιηθεί συνολικά 29 απογραφές ή καταγραφές πληθυσμού από τις οποίες, 26 ήταν καθολικές και 3 μερικές. Οι απογραφές επαναλαμβάνονταν σε άνισα χρονικά διαστήματα ως τη δεκαετία του 1960 οπότε αποκαταστάθηκε μια τακτικότητα στη διενέργειά τους (κάθε δεκαετία). Ως πρώτη γενική απογραφή (καταγραφή) θεωρείται αυτή που έγινε επί Καποδίστρια (1828) ενώ ανάμεσα στο 1828 και το 1856 έχουμε 13 γενικές καταγραφές πληθυσμού σε ακανόνιστα διαστήματα. Οι πρώτες αυτές απογραφές ήταν απλές απαριθμήσεις του πληθυσμού και η αξιοπιστία τους ήταν μειωμένη εξαιτίας της μεγάλης χρονικής διάρκειας τους (σχεδόν έξι μήνες).

Στοιχεία διαθέτουμε για όλες τις απογραφές που έχουν γίνει μέχρι σήμερα, αν και η έκταση και ο πλούτος των δημοσιευμάτων των απογραφών που διεξήχθησαν προπολεμικά ποικίλει σημαντικά. Η πληρέστερη κάλυψη έγινε στις απογραφές του 1920 και του 1928, ενώ αντιθέτως η επεξεργασία των συλλεχθέντων στοιχείων δεν ολοκληρώθηκε στις απογραφές του 1889, 1896 και 1940, με αποτέλεσμα να δημοσιευμένα στοιχεία να είναι εξαιρετικά φτωχά (νόμιμος και πραγματικός πληθυσμός στις υφιστάμενες διοικητικές ενότητες).

Αν και η πρώτη καταγραφή του πληθυσμού διεξήχθη επί Καποδίστρια (1828), η απογραφή του 1861 ήταν η πρώτη όπου υιοθετήθηκαν μερικώς οι διεθνείς συστάσεις για τη διενέργεια απογραφών όπως αυτές διαμορφώθηκαν στα Διεθνή Στατιστικά συνέδρια των Βρυξελλών (1853), του Παρισιού (1855) και της Βιέννης (1857), ενώ οι πρώτες πραγματικές απογραφές που πληρούν τους βασικούς όρους ήταν αυτές το 1889 και του 1896. Και οι δύο διεξήχθησαν σε μια μέρα με τη χρήση ειδικών απογραφικών δελτίων (οικογενειακά το 1889 και ατομικά το 1896) αντί για βιβλία απογραφών που χρησιμοποιούντο μέχρι και την απογραφή του 1879. Ακολούθησαν 4 ακόμη απογραφές μέχρι το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο (1907, 1920, 1928 και 1940) και εν συνεχεία μια ανά δεκαετία κατά την τελευταία πεντηκονταετία (1951-2001). Η τελευταία προπολεμική απογραφή που οργανώθηκε 12 ημέρες πριν από την έναρξη του ελληνοϊταλικού πολέμου (16/10/1940) δεν αξιοποιήθηκε, αφού η έκρηξη του πολέμου και η Κατοχή που ακολούθησε παρεμπόδισαν την επεξεργασία των συλλεχθέντων δεδομένων (η μόνη δημοσίευση που διαθέτουμε δίδει την κατανομή του πραγματικού και νόμιμου πληθυσμού στις υφιστάμενες το 1940 διοικητικές ενότητες).

Στη χώρα μας διεξήχθησαν ταυτόχρονα και απογραφές που δεν αφορούσαν το σύνολο της επικράτειας / το σύνολο του πληθυσμού. Έτσι, έχουμε π.χ. την απογραφή που διεξήχθη το 1881 στις νεο-απελευθερωμένες τότε περιοχές της Θεσσαλίας και της Άρτας, αυτή του 1913 που διοργανώθηκε από το στρατό στην Ήπειρο, τη Μακεδονία, την Κρήτη και σε νησιά του Β. Αιγαίου, την απογραφή των προσφύγων που κατέφυγαν στην Ελλάδα από την Μ. Ασία και τη Θράκη, η οποία διεξήχθη το πρώτο δεκαήμερο του Απριλίου του 1923 (απογραφή που ήταν «οικειοθελής», γεγονός που σημαίνει ότι δεν περιέλαβε όλους ανεξαιρέτως τους πρόσφυγες και τα στοιχεία της οποίας δημοσιεύθηκαν αργότερα από κοινού με τα αποτελέσματα της απογραφής που έγινε το 1928) και τέλος την απογραφή των κατοίκων των Δωδεκανήσων (19 Οκτωβρίου 1947) μετά την έναρξή τους με την Ελλάδα, βάσει της οποίας καταρτίστηκαν και τα δημοτολόγια των Δήμων της νέας αυτής διοικητικής ενότητας.

Πίνακας : Ο πληθυσμός της Ελλάδος, επιφάνεια και πυκνότητα στις διαδοχικές καταγραφές/απογραφές (1821-2001)

Έτος Απογραφής	Πληθυσμός	Συνολική μεταβολή	Εδαφικές μεταβολές και πρόσφυγες	Φυσική και μεταναστευτική κίνηση	Επιφ. (Km ²)	Πυκνότητα (κάτ/km ²)	Μέσος Ετήσιος ρυθμός μεταβολής Αθήνας/ΠΣΠ ανάμεσα στις διαδοχικές απογραφές
1821	938.765	-	-	-	47.516	19,8	-
1828	753.400	753.400	+938.765 (Πελοπόννησος, Στερεά Ελλάδα, Κυκλάδες)	-185.365	47.516	15,9	-
1840	850.246	96.846	-	96.846	""	17,9	-
1853	1.035.527	185.281	-	185.281	""	21,8	-
1861	1.096.810	61.283	-	61.283	""	23,1	38,4
1870	1.457.894	361.084	+229.516 (Ιόνιοι Νήσοι)	131.568	50.211	29,0	18,6
1879	1.679.470	221.576	-	221.576	""	33,5	48,0
1889	2.187.208	507.738	+344.067 (Θεσσαλία, Άρτα)	163.671	63.606	34,4	51,7
1896	2.433.806	246.598	-	246.598	""	38,3	27,4
1907	2.433.806	246.598	-	246.598	""	38,3	27,4
1920	5.531.474	2.899.522	+2.666.011 (Μακεδονία, Ήπειρος, Νήσοι Αιγαίου, Θράκη, Κρήτη)	233.511	149.150	37,1	46,8
1928	6.204.684	673.210	+673.210 (-514.585 από απολεσθέντα εδάφη, -415.945 από Τούρκικους και Βουλγάρικους πληθυσμούς, +1.221.849 πρόσφυγες)	431.895	129.281	48,0	74,0
1940	7.344.860	1.140.176	-	1.140.176	""	56,8	28,5
1951	7.632.801	287.941	+121.480 (Δωδεκάνησα)	166.461	131.944	57,9	18,8
1961	8.388.553	755.752	-	755.752	""	63,6	30,0
1971	8.768.372	379.819	-	379.819	""	66,4	32,0
1981	9.739.589	971.217	-	971.217	""	73,8	17,7
1991	10.259.900	520.311	-	520.311	""	77,8	1,5
2001	10.964.020	704.120	-	704.120	""	83,1	3,7

Οι μεταπολεμικές απογραφές (1947-2001)

Μετά τη λήξη του Β' Παγκοσμίου πολέμου διεξήχθησαν στη χώρα μας 6 γενικές απογραφές. Η πρώτη που έγινε το 1951, ήταν και η τελευταία απογραφή στην χώρα μας που υπήρχαν ερωτήσεις για το θρήσκευμα, την ομιλούμενη και τη μητρική γλώσσα, ενώ ταυτόχρονα στο ερωτηματολόγιο συμπεριλήφθησαν και ειδικές ερωτήσεις που στόχευαν στην αποτύπωση των μετακινήσεων του πληθυσμού, των αναπήρων και των λεπτομερών επί των κτιρίων ζημιών του πολέμου. Η επόμενη απογραφή διεξήχθη στις 19 Μαρτίου 1961 και ως καινοτομίες πρέπει να καταγραφούν η πιλοτική απογραφή που προηγήθηκε, η δειγματοληπτική επεξεργασία των δεδομένων που συλλέχθηκαν μετά τη διεξαγωγή της (δείγμα 2%) ως και η δειγματοληπτική έρευνα που έγινε δύο ημέρες μετά για να εξακριβωθούν σφάλματα (διαφυγές). Εν συνεχεία, διενεργήθηκαν τέσσερις ακόμη απογραφές (1971, 1981 1991 και 2001), οι οποίες ακολουθούν τις συστάσεις των Ηνωμένων Εθνών (και εν συνεχεία της Στατιστικής Υπηρεσίας των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων). Οφείλουμε στο σημείο όμως αυτό να υπενθυμίσουμε ότι η πλήρης επεξεργασία των δεδομένων δεν έγινε για όλες τις μεταπολεμικές απογραφές. Για παράδειγμα, στην απογραφή του 1971 τα αποτελέσματα εξήχθησαν από δείγμα 25%, στη δε απογραφή του 1981 από δείγμα 10% των ερωτηματολογίων.

Ορισμοί και βασικές έννοιες για τον πληθυσμό στις μεταπολεμικές απογραφές (Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδας)

• Μόνιμος, νόμιμος και πραγματικός πληθυσμός

Πραγματικός πληθυσμός μιας περιφέρειας (δήμου, κοινότητας, δημοτικού / κοινοτικού διαμερίσματος ή οικισμού): το σύνολο των, για οποιαδήποτε αιτία, παρόντων σε αυτή πρόσωπων κατά την ημέρα της απογραφής, είτε αυτά διαμένουν μόνιμως στην περιφέρεια αυτή είτε βρέθηκαν να διαμένουν προσωρινώς ή τυχαίως.

Μόνιμος πληθυσμός μιας περιφέρειας (δήμου / κοινότητας, δημοτικού / κοινοτικού διαμερίσματος ή οικισμού): το σύνολο των ατόμων που έχουν τη συνήθη διαμονή τους σε κάθε περιφέρεια, νομό, δήμο / κοινότητα, δημοτικό / κοινοτικό διαμέρισμα και αυτοτελή οικισμό.

Νόμιμος πληθυσμός (δημότες): ο νόμιμος πληθυσμός αποτελείται από τον αριθμό των δημοτών, δηλαδή από το σύνολο των ατόμων κάθε ηλικίας και φύλου, που είναι καταχωρημένα στα αντίστοιχα δημοτολόγια και εφόσον κατά τη ημέρα της απογραφής βρίσκονταν στη Χώρα και απογράφηκαν ως παρόντες ή απουσίαζαν προσωρινά στο εξωτερικό.

• Αστικός και αγροτικός πληθυσμός

A) Μέχρι και το 1991

Αστικός πληθυσμός περιλαμβάνει τον πληθυσμό των δήμων και κοινοτήτων, των οποίων ο πολυπληθέστερος οικισμός έχει 10.000 κατοίκους και άνω, καθώς, επίσης και τον πληθυσμό των 18 πολεοδομικών συγκροτημάτων στο σύνολό τους, ανεξάρτητα από το μέγεθος του πληθυσμού του πολυπληθέστερου οικισμού (δήμου ή κοινότητας) του συγκροτήματος.

Ημιαστικός πληθυσμός περιλαμβάνει τον πληθυσμό των δήμων και κοινοτήτων, των οποίων ο πολυπληθέστερος οικισμός έχει 2.000-9.999 κατοίκους, εκτός αυτών που ανήκουν στα πολεοδομικά συγκροτήματα.

Αγροτικός πληθυσμός περιλαμβάνει τον πληθυσμό των δήμων και κοινοτήτων, των οποίων ο πολυπληθέστερος οικισμός έχει λιγότερους από 2.000 κατοίκους, εκτός αυτών που ανήκουν στα πολεοδομικά συγκροτήματα.

Ο χαρακτηρισμός του συνόλου του πληθυσμού του δήμου ή της κοινότητας ως αστικού, ημιαστικού ή αγροτικού έγινε βάσει του συγκεντρωμένου πληθυσμού του πολυπληθέστερου οικισμού του δήμου ή της κοινότητας (δηλαδή δεν έχει ληφθεί υπόψη ο διασπαρμένος πληθυσμός).

B) Στην απογραφή του 2001

Αστικός πληθυσμός περιλαμβάνει τον πληθυσμό των δημοτικών και κοινοτικών διαμερισμάτων, των οποίων ο πολυπληθέστερος οικισμός έχει 2.000 κατοίκους και άνω.

Αγροτικός πληθυσμός: περιλαμβάνει τον πληθυσμό των δημοτικών και κοινοτικών διαμερισμάτων, των οποίων ο πολυπληθέστερος οικισμός έχει λιγότερους από 2.000 κατοίκους.

Ο χαρακτηρισμός του συνόλου του πληθυσμού των δημοτικών ή κοινοτικών διαμερισμάτων ως αστικού ή αγροτικού έγινε βάσει του συγκεντρωμένου πληθυσμού του πολυπληθέστερου οικισμού του δημοτικού ή κοινοτικού διαμερίσματος (δηλαδή δεν έχει ληφθεί υπόψη ο διασπαρμένος πληθυσμός).

- **Συγκεντρωμένος και διάσπαρτος πληθυσμός**

Συγκεντρωμένος και διάσπαρτος πληθυσμός: ο πληθυσμός που απογράφηκε σε κατοικίες ενός οικισμού, οι οποίες απείχαν μεταξύ τους λιγότερο από 200 μέτρα.

Διασπαρμένος πληθυσμός οικισμού: ο πληθυσμός που απογράφηκε σε διασπαρμένες κατοικίες αυτού, δηλαδή που απείχαν μεταξύ τους πάνω από 200 μέτρα.

- **Πεδινός, ορεινός και ημι-ορεινός πληθυσμός**

Πεδινός πληθυσμός: ο πληθυσμός των δήμων και κοινοτήτων, των οποίων η εδαφική περιοχή βρίσκεται ολόκληρη ή κατά το μεγαλύτερο μέρος της, σε επίπεδο ή ελαφρώς κεκλιμένο έδαφος και σε υψόμετρο κάτω από 800 μέτρα από την επιφάνεια της θάλασσας.

Ημιορεινός πληθυσμός: ο πληθυσμός των κοινοτήτων, των οποίων η εδαφική περιοχή βρίσκεται στις υπώρειες των ορέων ή η έκτασή τους διαμοιράζεται κατά το ήμισυ περίπου στην πεδιάδα και κατά το άλλο ήμισυ στο όρος αλλά πάντοτε με υψόμετρο κάτω από 800 μέτρα για το μεγαλύτερο μέρος της περιοχής της κοινότητας.

Ορεινός πληθυσμός: ο πληθυσμός των κοινοτήτων, των οποίων η επιφάνεια είναι κατεξοχήν κεκλιμένη και ανώμαλη, διακόπτεται από χαράδρες ή καλύπτεται από απότομους ορεινούς όγκους, οι οποίοι δημιουργούν στο έδαφος βαθιές και πολλαπλές πτυχώσεις με υψομετρικές διαφορές σημείων της κοινότητας πάνω από 400 μέτρα, καθώς επίσης, και των κοινοτήτων των οποίων ολόκληρη η επιφάνεια ή μεγάλο μέρος αυτής βρίσκεται σε υψόμετρο πάνω από 800 μέτρα από την επιφάνεια της θάλασσας.

Η συγκρισιμότητα των δεδομένων των διαδοχικών απογραφών

Η συγκρισιμότητα των δεδομένων των διαδοχικών απογραφών είναι συνάρτηση πολλαπλών παραμέτρων. Προϋποθέτει βασικά τη χρήση των ίδιων εννοιών (ορισμών) στις διαδοχικές απογραφές, την με τον ίδιο τρόπο κάλυψη του απογραφόμενου πληθυσμού στις χωρικές ενότητες που διαιρείται η χώρα για τις ανάγκες των απογραφών και την σταθερότητα των ορίων των διοικητικών ενότητων για τις οποίες επεξεργάζονται και διαχέονται από τη ΕΣΥΕ τα συλλεχθέντα δεδομένα. Οι προϋποθέσεις αυτές δεν απαντώνται σε όλες τις μεταπολεμικές απογραφές, εξ ου και η ιδιαίτερη προσοχή που πρέπει να δίδεται από όσους επιχειρούν την εξαγωγή συμπερασμάτων χρησιμοποιώντας διαχρονικά δεδομένα απογραφών. Ειδικότερα, όσον αφορά το μέγεθος και τα βασικά δομικά χαρακτηριστικά του πληθυσμού (κατανομή του ανά φύλο και ηλικία) δεν είναι δυνατόν να συγκριθούν στοιχεία που αναφέρονται στον πραγματικό πληθυσμό με αυτά που αναφέρονται στον μόνιμο πληθυσμό, ενώ οι μόνες διοικητικές ενότητες που δεν άλλαξαν μεταπολεμικά όρια είναι οι νομοί της χώρας μας, με μοναδική εξαίρεση τη διάσπαση του νομού Κοζάνης σε 2 νομούς, μετά το 1961 (Κοζάνης και Γρεβενών, με πλήρη αντιστοιχία στις δυο ομώνυμες επαρχίες).

Τέλος, οφείλουμε να επισημάνουμε ότι στη βάση που δημιουργήσαμε εισάγοντας όλα τα διαθέσιμα δημογραφικά στοιχεία για τον πληθυσμό των μεταπολεμικών απογραφών στη χώρα μας, τα δεδομένα αναφέρονται στις υφιστάμενες σε κάθε απογραφή διοικητικές διαιρέσεις και η συγκρισιμότητά τους δεν είναι δυνατή παρά μόνον σε επίπεδα νομού και άνω.